2:3:1

BMC's, College of Social Work, Chopda
IQAC

Seminar Presention with ICT Tools

Co-Ordinator,
Internal Quality Assurance Cell
BMC's, College of Social Work
Chopda, Dist. Jalgaon

Principal
Bhagini Mandal Chopda Sanchalit
College of Social Work,Chopda

2.3.1

BMC's, College of Social Work, Chopda
IQAC

भगिनी मंडळ चोपडा संचलित

समाजकार्य महाविद्यालय, चोपडा, जि. जळगाव

वर्ग : बी.एस.डब्ल्यु. प्रथम वर्ष

विषय : पर्यावरण अभ्यास

प्रा.आशिष सुभाषलाल गुजराथी

Co-Ordinator,
Internal Quality Assurance Cell
BMC's, College of Social Work
Chopda, Dist. Jalgaon

Principal
Bhagini Mandal Chopda Sanchalit
College of Social Work, Chopda

प्रकरण दुसरे

नैसर्गिक साधन संपत्ती

पृथ्वीवर मानव हा सर्वात बुद्धिमान प्राणी आहे. आपल्या बुद्धिमत्तेच्या जोरावर अनेक असाध्य गोष्टी साध्य केल्या आहेत. पण त्यासाठी मानवाने नैसर्गिक साधन संपत्तीचा अती वापर करुन समतोल बिघडवला आहे.

साधन संपत्ती :

व्याख्या : पर्यावरणामधील ज्या पदार्थांचा वापर मानवाने स्वत:च्या गरजा भागविण्यासाठी केला आहे त्या पदार्थांना साधन संपत्ती असे म्हणतात.

झिप्पर मॅन : ज्या पदार्थ किंवा वस्तुंमुळे गरजांची समाधानकारक पूर्तता करता येते त्याला नैसर्गिक साधन संपत्ती असे म्हणतात.

नैसर्गिक साधन संपत्ती मर्यादित प्रमाणात उपलब्ध आहे. मानवाने तिचा वापर काटकसरीने आणि प्रमाणात करायला पाहिजे.

Co-Ordinator,
Internal Quality Assurance Cell
BMC's, College of Social Work
Chopda, Dist. Jalgaon

Principal
Bhagini Mandal Chopda Sanchalit
College of Social Work Chopda

BMC's, College of Social Work, Chopda IQAC

साधन संपत्तीचे वर्गीकरण :

१) पारंपरीक व अपारंपरिक साधन संपत्ती :

मानव निसर्गातील काही साधनांचा वापर प्राचीन काळापासून करीत आलेला आहे. त्यास पारंपरिक साधन संपत्ती असे म्हणतात. उदा. लाकूड, दगड, माती, दगडी कोळसा, खनिज तेल.

पूर्वीपासूनच ज्ञात असलेल्या घटकांचा वापर नवीन तंत्रज्ञाच्या माध्यमातून केला जातो. त्यास अपारंपरिक उर्जा साधने असे म्हणतात. उदा. पवनचक्की, सौर शक्ती, बायोगॅस.

२) विनाशी व अविनाशी साधन संपत्ती :

जी साधन संपत्ती एकदा वापर करून कायमस्वरूपी नष्ट होते त्यास विनाशी साधन संपत्ती असे म्हणतात. उदा. दगडी कोळसा, खनिज तेल. ज्या साधन संपत्तीचा वापर पून:पून्हा करता येतो त्यास अविनाशी साधनसंपत्ती म्हणतात. उदा. जलविद्युत, पवनशक्ती, सौरशक्ती.

Co-Ordinator,
Internal Quality Assurance Cell
College of Social Work
Chopda, Dist. Jalgaon

Principal
Bhagini Mandal Chopda Sanchalit
College of Social Work,Chopda

३) कालांतराने निर्माण करता येणारी किंवा निर्माण होणारी साधन संपत्ती :

ज्या साधन संपत्तीला काही विशिष्ट कालावधीनंतर पून्हा निर्माण करता येते किंवा ती साधनसंपत्ती निर्माण होते त्यास कालांतराने निर्माण करता येणारी किंवा निर्माण होणारी साधन संपत्ती असे म्हणतात. उदा. शेती उत्पादने, लोकर, मांस, मासे, दूध, दूग्धजन्य पदार्थ .

४) जैविक व अजैविक साधन संपत्ती :

प्राणी, वनस्पती व मानव यांचा समावेश जैविक साधन संपत्तीमध्ये होतो. मानव आपल्या मुलभूत गरजा वनस्पती व प्राणी यांपासून मिळणाया पदार्थांपासून पूर्ण करीत असतो.

अजैविक साधन संपत्तीमध्ये खडक, खनिजे, पाणी, वारा, सूर्यप्रकाश यासारख्या घटकांचा समावेश होतो.

BMC's, College of Social Work, Chopda IQAC

Co-Ordinator,
Internal Quality Assurance Cell
BMC's, College of Social Work
Chopda, Dist. Jalgaon

Principal
Bhagini Mandal Chopda Sanchalit
College of Social Work, Chopda

2-6

College of Social Work, Chopda
IQAC

समाजकार्य महाविदयालय चोपडा

फिल्ड वर्क सेमिनार

सदरकताचे नाव:- प्रजापती ठाकुरप्रसाद बंसराज (MSW-I)

विषय:- व्यक्ती सहयोग समाज कार्याचे तत्वे

मार्गदर्शक शिक्षक:- डॉ. प्रा. व्ही. आर. गुंजाळ

Co-Ordinator,
Internal Quality Assurance Cell
BMC's, College of Social Work
Chopda, Dist. Jalgaon

Principal
Bhagini Mandal Chopda Sanchalit
College of Social Work, Chopda

व्यक्ती सहयोग समाज कार्याचे तत्वे

१. वैयक्तिकरण
२. स्विकार
३. उददेशपुर्ण भावनाचे तत्व
४. विचारांची देवाण घेवाणचे तत्व
५. सहभागाचे तत्व
६. स्वंयम निर्णयाचे तत्व
७. स्व जागृतीचे तत्व

➢ वैयक्तिकरण

व्यक्ती सहयोग कार्यात वैयक्तीकरण तत्वला अतिशय महत्व आहे. कारण व्यक्ती सहयोग कार्यात व्यक्तीचा समस्या किंवा अडचणीचे निराकरण करण्यासठी व्यक्ती सहयोग कार्यकर्ता कार्य करीत असत कारण व्यक्ति सहयोग कार्यात कार्यकर्ता विभिन्न समस्याची पिढीत व मदतीची अपेक्षा असणा-या विभिन्न व्यक्ती सोबत कार्य करित असतो. अशा वेळेश कार्यकत्याला वैयक्तिकरणाचे तत्व अंगी अनने अनिवार्य आहे. समस्यांनी पिढीत असलेल्या

Co-Ordinator,
Internal Quality Assurance Cell
BMC's, College of Social Work
Chopda, Dist. Jalgaon

Principal
Bhagini Mandal Chopda Sanchalit
College of Social Work,Chopda

व्यक्तीचा व्यक्ती म्हणुन आदर करणे. वैयक्तिकरणाचे तत्व अंगी करताना कार्यकत्यानी मदतीची अपेक्षा घेऊन आलेल्या व्यक्तीची जात धर्म लिंग वंश शिक्षण पात्रता योग्यला रंग उंची स्वभाव इ. कोणत्याही घटकांचा विचार न करता वैयक्तिक स्तरांवर त्याला मदत करायला पाहिजे. व्यक्तीचा वैयक्तिक दष्टीकोनातुन विचार करताना अशिल कोणत्या समस्येची पिढित आहे यापेक्षा तो व्यक्ती आहे. त्याला माझ्या मदतीची आणि माझी जाणीव कार्यकत्याने सदैव असु दयावी.

➢ स्विकार तत्व

त्याचा मधले एकरूप भावनीकता स्वीकार नाही त्याला स्विकार म्हणतात.

Do. watter faidlender यांच्या मते व्यक्ती सहयोग कार्य करित असताना समस्या ग्रस्त व्यक्ती कोण त्या तरि परिस्थिती दयावा खालील दुर्वाल होवुन व्यक्ती सहयोग कार्याकर्ता जवळा येत असतो कारण तो कार्यकत्या जवळ येतो तेव्हा तो समस्याग्रस्त असतो आणि म्हणुन त्याचा स्विकारकरवा. के.के.जॉकब असे म्हणतात अशिलाचा स्वीकार म्हणजे त्याचा कृत्याचा स्वीकार नव्हे तर ती व्यक्ती म्हणून तिचा स्वीकार करते.

Co-Ordinator,
Internal Quality Assurance Cell
BMC's, College of Social Work
Chopda, Dist. Jalgaon

Principal
Bhagini Mandal Chopda Sanchalit
College of Social Work,Chopda

IQAC
BMC's, College of Social Work, Chopda

व्यक्ती सहयोग कार्यात व्यक्ती जसेचा तसे स्वीकारले जाते . माणुस हा परिपुर्ण नसतो त्याचा गुण दोषात ती स्वतः हाच वाईट नसतो . म्हणुनच कोणत्याही व्यक्तीचा स्वीकार न करता समस्थेचा स्वीकारन करता व्यक्ती म्हणुन जात धर्म वंश परिवेश या कुठल्याही घटकांचा विचार न करता समानतेचा तत्वाचा अधिक व्यक्तीचा स्वीकार केला जातो व स्वीकारानंतरच प्रत्येक कार्यची सुरूवात केली जाते .

➢ उददेशपुर्ण भावनाचे तत्व

उददेश पुर्ण भावनांची तत्व व्यक्ती सहयोग कार्य अशील कार्यकर्ता यांचा संबंधावर आधारित आहे व्यक्ती सहयोग कार्यात अशा प्रकारची संबंध फक्त अशीलच्या मदतीसाठी प्रस्तापित केली जातात अशिलात व कार्यकर्त्यात जबाबदार पुर्ण संबंध विकसात झाले पाहीजे यासाठी कार्यकत्यांने विश्वास केला पाहीजे .

उददेशपुर्ण संबंध प्रस्थापित करतांना अशिलाचा मनोदअशा प्रणस्चा प्रारेभ करावा यामुळे चांगले संबंध प्रस्थपित होऊन अशिलाचा कार्य कर्त्या अपरिचिपणा दुर होण्यास व अशिलाला कार्यकर्त्यास अभिलची वाढव्यास मदत होते .

➢ विचारांची देवाण घेवाणचे तत्व

Principal
Bhagini Mandal Chopda Sanchalit
College of Social Work, Chopda

Co-Ordinator,
Internal Quality Assurance Cell
BMC's, College of Social Work
Chopda, Dist. Jalgaon

देवाण घेवाण किंवा आदर निर्वाह ही एक प्रकिया आहे ज्यादवारे एक व्यक्तीचे विचार दुसरया व्यक्ती पर्यत पोहचविले जातात व्यक्ती सहयोग कार्य जेव्हा कार्यकता आणि अशिल एकमेकांना भेटतात तेव्हा त्यांच्यात आंतरकिया होते. एकमेकांचे विचार भावना कल्पना आणि दृष्टीकोन कळतात. प्रारभीक स्थितात अशिल आपल्या समस्थेची गुप्त माहिती उपयोग कसा होईल.

समाजतील व्यक्ती विषयी संस्थाविषियी काही गैरसमज असतील तर त्याला स्वर करावे व त्याचा निकासाचा पयरीत येत असलेल्या अडचणी संदर्भात मांर्गदर्शन करावे. म्हणजेच हे तत्व अशिल कार्य कर्ता यांचा योगदानांवर आधारित आहे.

➢ सहभागाचे तत्व

समस्याग्रस्त व्यक्तीला मदत करण्याचा प्रदियेत अशिलाचा सहभाग अतिशय महत्वाचा आहे. अशिलाने स्वतःची समस्था सोडवण्यासाठी प्रयलपुर्वक सहभाग होतला पाहिजे. पा प्रमाणे सहभागाची तत्व अशिलाचा प्रयत्नाना मान्याता प्रधान करतात. चांगले जीवन जगायची असेल व्यक्ती सहयोग कार्यात सहभागी करणे आवश्यक आहे या तत्वाचा अवलंब करतांना कार्यकर्त्याकडुन अशी अपेक्षा केली जति की जी अशिला सोबत कार्य करित आहे पण अशिलासाठी कार्य करीत नाही. यामुळे अशिलाचा स्वालंबी प्रकृत्ता चालना मिळते.

Co-Ordinator,
Internal Quality Assurance Cell
BMC's, College of Social Work
Chopda, Dist. Jalgaon

Principal
Bhagini Mandal Chopda Sanchalit
College of Social Work, Chopda

BMC's, College of Social Work, Chopda
IQAC

अशिलाला स्वालंबी करती आहे. कार्यकर्त्याने हा प्रयत्न केला पाहिजे जेणे करून कार्यकर्त्याने अशिलाची समस्या संदर्भ करिता स्वतःने हाच घ्यायला पाहिली व आवश्यकतेनुसार उपचार करिता परंतु त्या करिता अशिलाकडुन मार्गदर्शनाची अपेक्षा कार्यकर्त्याने पुर्ण करावी.

➢ स्वंयम निर्णयाचे तत्व

या तत्वाचे स्पष्टीकरण करताना के.के. जेकब म्हणतात की स्वतः साठी चांगले काय ज्याचा निर्णय घेण्यासाठी व्यक्ती स्वतः सर्वा त चांगला न्यायधीश आहे. गृहित धरले जाते तरी तो स्वतःसाठी चांगले काय हे ठरविण्यासाठी चुका करीत असला तरी त्याची निर्णय घेण्याची स्वंतत्रता हिरावून घेण्याऐवजी त्याला निर्माण होण्यात चुका करीत स्वता निर्णय घेण्याची तत्व आत्मसात करू शकतो.

कार्यकर्त्याची मार्गदर्शकाची भुमिका असते. जो अशिलाला त्याच्या समस्येचे कारण निदान शोधुन काढव्याकरिता मदन करतो तर त्याच्यावर आपले निर्णय लादत नाही. कारण दया तत्वा प्रमाणे समस्या कशी सोडवायची हयाचा निर्णय अशिलालच हयायचा असतो आणि हेच तत्वज्ञान अशिलाची समस्या सोडविण्यास परिणामकारक होऊ शकते.

Co-Ordinator,
Internal Quality Assurance Cell
BMC's, College of Social Work
Chopda, Dist. Jalgaon

Principal
Bhagini Mandal Chopda Sanchalit
College of Social Work,Chopda

➢ स्व जागृतीचे तत्व

अशिला प्रमाणेच कार्यकर्ता सुध्दा एक विशिष्ट वातावरणाचा घटक आहे. त्यालासुध्दा स्वतःच्या भावना श्रध्दा विश्वास अभिवृत्ती आवड निवडी इ. असतात कारण कार्यकर्ता सुध्दा एक मनुष्यप्राणी आहे परंतु कार्यकर्त्याने अशिलाची मदत करतेवेळी आपल्या स्वतःच्या भावना इच्छा श्रध्दा आवड निवडी इ. अशिलावर लावु नये. अशिलाशी संबंध प्रस्थापित झाल्यानंतर त्याची मदत करण्याकरिता कार्यकर्त्यांना दृष्टीकोन वस्तुनिष्ठ असावा.

Co-Ordinator,
Internal Quality Assurance Cell
BMC's, College of Social Work
Chopda, Dist. Jalgaon

Principal
Bhagini Mandal Chopda Sanchalit
College of Social Work, Chopda

2.1

BMC's, College of Social Work, Chopda
IQAC

अण्णा हजारे

जन्म किसन बाबूराव हजारे
१५ जून इ.स. १९३७
भिंगार, अहमदनगर जिल्हा, महाराष्ट्र
निवासस्थान राळेगण सिद्धी
राष्ट्रीयत्वभारतीय
टोपणनावे अण्णा
नागरिकत्व भारतीय
शिक्षण सातवी
पेशा समाजसेवा
कारकिर्दीचा काळ१९६२-१९७८ (सैन्यदल)
प्रसिद्ध कामे माहितीचा अधिकार, भ्रष्टाचाराविरुद्ध जनजागृती
मूळ गाव राळेगण सिद्धी
निव्वळ मालमत्ता शून्य
वजन ६८ किलो
कार्यकाळ १९७८ पासून - (समाजसेवा)
राजकीय पक्ष कोणताही नाही
संचालकमंडळाचे सभासद नाही
धर्म हिंदू
जोडीदार अविवाहित
अपत्ये नाहीत
वडील कै.बाबूराव
आई कै.लक्ष्मीबाई
पुरस्कार पद्मश्री, पद्मभूषण, कृषिभूषण(२००८)
संकेतस्थळ
http://www.annahazare.org/

किसन बाबूराव हजारे ऊर्फ अण्णा हजारे (जून १५, इ.स. १९३७:भिंगार, अहमदनगर जिल्हा, महाराष्ट्र - हयात). मूळचे सैन्यात वाहनचालक असणारे[१][२] किसन बाबुराव तथा अण्णा हजारे हे भारतातील एक ज्येष्ठ महाराष्ट्रीय समाजसेवक आहेत. १९९० साली त्यांना त्यांच्या समाज सेवेच्या कार्याबद्दल भारत सरकारने पद्मश्री आणि १९९२ साली पद्मभूषण या पुरस्कारांनी सन्मानित केले. त्यांनी ग्रामस्थांच्या सहकार चळवळीद्वारे राळेगण सिद्धी या गावाचा कायापालट घडवून आणला आहे. स्वच्छता, पाणी व्यवस्थापन व सामाजिक सलोखा यावर त्यांनी भर दिला होता. या कामाबद्दल गावाला अनेक पारितोषिके मिळाली आहेत. या नंतर अण्णा हजारे यांनी माहितीच्या अधिकारासाठी आंदोलन केले. माहितीच्या अधिकारावर त्यांनी पुस्तकाचे लेखनही केले आहे. या

Co-Ordinator,
Internal Quality Assurance Cell
BMC's, College of Social Work
Chopda, Dist. Jalgaon

Principal
Bhagini Mandal Chopda Sanchalit
College of Social Work,Chopda

College of Social Work, Chopda
IQAC
BMC's

आंदोलनामुळे सरकारला सर्वसामान्यांना माहितीचा अधिकार देण्याचा कायदा लवकर संमत करावा लागला. अण्णा हजारे यांनी वेळोवेळी भ्रष्टाचाराविरुद्ध आंदोलने करून जनजागृतीची कामे केली आहेत. त्यांच्या आंदोलनांमुळे महाराष्ट्राच्या अनेक मंत्र्यांना राजीनामे द्यावे लागले आहेत.[३]

अनुक्रमणिका

१ बालपण
२ लष्करी सेवा
३ राळेगण सिद्धी
३.१ उपोषणाची ९ वी वेळ
४ खटला मागे
५ १३व्या उपोषणाचे फलित
५.१ माहिती अधिकार
५.२ भ्रष्टाचारविरोधलोकपाल कायदा
६ वाद आणि टीका
७ प्रकाशित साहित्य
८ पुरस्कार
९ संदर्भ
१० बाह्य दुवे

बालपण[संपादन]

किसन हजारेंचा जन्म जून १५, इ.स. १९३७ रोजी भारताच्या मुंबई इलाख्यातील भिंगार मधील खोमणे वाड्यात झाला. हे गाव आता महाराष्ट्र राज्याच्या अहमदनगर जिल्ह्यात आहे.[४] हजारेंचे वडील बाबूराव हजारे तेथील आयुर्वेद आश्रम औषधशाळेत मजूर होते. बाबूरावांचे वडील ब्रिटिश फौजेत सैनिक होते. १९४५मध्ये आपल्या वडिलांच्या मृत्यूनंतर बाबूरावांनी सुरुवातीला भिंगारमध्येच बस्तान बसवले, पण नंतर १९५२ साली ते राळेगण सिद्धी या आपल्या मूळ गावी परतले. किसन यांना सहा लहान भावंडे होती व कुटुंबाची परिस्थिती हलाखीची होती. त्याच्या आत्याने किसनची देखभाल करण्याचे ठरवले व शिक्षणासाठी त्या त्याला मुंबईला घेऊन गेल्या. सातवीपर्यंत शिकल्यावर घरात मदत व्हावी म्हणून किसनने शिक्षण सोडून नोकरी शोधण्यास सुरुवात केली. त्यासाठी सुरुवातीस दादरजवळ फुले विकली व नंतर स्वतःचेच दुकान थाटले व आपल्या दोन भावांना राळेगण सिद्धीहून बोलावले.[५]

लष्करी सेवा[संपादन]

इ.स. १९६२च्या सुमारास चीनने भारतावर आक्रमण केलेले असताना भारतीय सैन्याने धडाक्यात भरती सुरु केली होती. त्यावेळी २५ वर्षांचे असलेले हजारे लष्कराच्या किमान शारीरिक क्षमतेस पात्र नव्हते, पण कोणत्याही परिस्थितीत नवीन जवान भरती करणे आवश्यक असल्याने लष्कराने त्यांना भरती करून घेतले.[६] औरंगाबाद येथे सुरुवातीचे प्रशिक्षण घेतल्यावर १९६३मध्ये त्यांना वाहनचालकाचे पद दिले गेले.[७]

त्यानंतर दोन वर्षातच पाकिस्तानने भारतावर चाल केली. त्यावेळी हजारेंचा मुक्काम पंजाबमधील खेमकरण क्षेत्रात होता. नोव्हेंबर १२, इ.स. १९६५ रोजी पाकिस्तानी वायुसेनेने भारतीय ठाण्यांवर हल्ले सुरु केले. हजारे त्यावेळी इतर वाहनांसह आपले वाहन चालवीत होते. या हल्ल्यात त्या

Co-Ordinator,
Internal Quality Assurance Cell
BMC's, College of Social Work
Chopda, Dist. Jalgaon

Principal
Bhagini Mandal Chopda Sanchalit
College of Social Work,Chopda

तांड्यातील ते स्वतः सोडून एकूणएक जवान शहीद झाले.[५][८][९] हे पाहून विषण्ण झालेल्या हजारेंनी जगण्यातील अर्थ शोधण्यास सुरुवात केली. आपल्या प्रवासात नवी दिल्ली रेल्वे स्थानकावरील एका दुकानात त्यांच्या हाती राष्ट्रनिर्मितीसाठी युवा पिढीला आवाहन हे स्वामी विवेकानंद यांनी लिहिलेले पुस्तक पडले.[१०] हे वाचताना त्यांना गमले की अनेक संतांनी इतरांच्या सुखासाठी आपल्या सर्वस्वाचा त्याग केलेला आहे. आपण आपले उरलेले आयुष्य गरीबांची दुःखे दूर करण्यात घालवावे असे त्यांना वाटू लागले. यानंतर फावल्या वेळात त्यांनी महात्मा गांधी, स्वामी विवेकानंद आणि विनोबा भावे यांचे साहित्य वाचण्यास सुरुवात केली.[११] यानंतर काही वर्षांनी १९७०च्या दशकात त्यांची मृत्यूशी पुन्हा एकदा जवळून गाठ पडली. वाहन चालवीत असताना भीषण अपघातातून ते बचावले.[१२] या क्षणी त्यांना वाटले की आपल्या उरलेल्या आयुष्याचा सदुपयोग करण्यासाठी जणू काही दैवच त्यांना इशारे देत आहे. वयाच्या ३८व्या वर्षी किसन हजारेंनी आपले उरलेले आयुष्य इतरांच्या सेवेसाठी वेचण्याचा संकल्प सोडला.[८] १९७८मध्ये त्यांनी भारतीय लष्कराचा राजीनामा दिला.[१३]

राळेगण सिद्धी[संपादन]

लष्कर सोडल्यावर हजारे राळेगण सिद्धी या आपल्या मूळ गावी परतले हे गाव मध्य महाराष्ट्रातील अहमदनगर जिल्ह्याच्या पारनेर तालुक्यात आहे. जवळजवळ कायमच्या दुष्काळी प्रदेशात असलेल्या या दुर्लक्षित गावात त्यावेळी गरिबी आणि निराशेचा सुकाळ होता. हजारेंनी ग्रामस्थांसह अनेक दशके अथक प्रयत्न करून गावाचा कायापालट केला. आर्थिक आणि सामाजिक अशा दोन्ही आघाड्यांवर त्यांनी गावातील परिस्थिती सुधारली. तंत्रज्ञान किंवा औद्योगिकीकरणाचा आधार न घेता केवळ अतोनात कष्ट आणि सहकार यांवर त्यानी गावातील गरिबी दूर करण्यात यश मिळवले.[६][१४]

राळेगण सिद्धी मधील विकास कामांची अधिक माहिती तेथे पहा - राळेगण सिद्धी मधील विकास कामे राळेगण सिद्धी मधील विकास कामे - (भाग १) राळेगण सिद्धी मधील विकास कामे - (भाग २) राळेगण सिद्धी मधील विकास कामे - (भाग ३)

दारुबंदी ===

सैन्यातील नोकरी सोडल्यावर अण्णांनी गावातील युवकांना संघटित केले व तरुण मंडळाची स्थापना केली. यादवबाबा मंदिरात सर्वांना दारू न पिण्याची शपथ देण्यात आली. मद्यपींना मंदिराच्या खांबाला बांधून तरुणांनी फटकेही मारले व त्याचाच परिणाम म्हणून व्यसनाधीन राळेगण व्यसनमुक्त झाले.

आंदोलने आणि चळवळी ==

अण्णा हजारेंनी भ्रष्टाचाराचा निपटारा करण्याकरिता वेळोवेळी आंदोलने केली व प्रसंगी कारावासही स्वीकारला. १९८० पासून आतापर्यंत अण्णा हजारे यांनी १६ उपोषणे केली आहेत. प्रत्येक वेळी सरकारला त्यांच्यासमोर नमते घ्यावे लागले.त्यांच्या मागण्या मान्य कराव्या लागल्या.[संदर्भ हवा]अण्णाची १६ पैकी १३ उपोषणे ही महाराष्ट्र सरकारच्या विरोधातील तर ३ उपोषणे केंद्र सरकारच्या विरोधात करण्यात आली आहेत.

यांतील १५वे आणि १६वे उपोषण हे जनलोकपाल विधेयकासाठीचे होते. अण्णांनी एकूण आतापर्यंत ११६ दिवसापेक्षा जास्त काळ उपोषण केले आहे. अण्णाच्या या उपोषणांमुळे आणि आंदोलनामुळे महाराष्ट्र सरकारला ४५० अधिकाऱ्यांवर कारवाई करावी लागली तर ६ मंत्र्यांना आपले पद गमवावे

Co-Ordinator,
Internal Quality Assurance Cell
BMC's, College of Social Work
Chopda, Dist. Jalgaon

Principal
Bhagini Mandal Chopda Sanchalit
College of Social Work,Chopda

BMC's College of Social Work, Chopda
IQAC

लागले आहे.

अण्णांनी पहिले आंदोलन १९७९ मध्ये केले. शासकीय यंत्रणेकडून हेळसांड होऊन गावास वेठीस धरणाऱ्या प्रशासनाविरुद्ध गावातील शाळेला मान्यता मिळण्यासाठी, या आंदोलनादरम्यान अहमदनगर जिल्हा परिषदेसमोर अण्णांनी १९८० साली पहिले यशस्वी उपोषण केले. अण्णांच्या उपोषणाने एका दिवसातच सरकारी यंत्रणेला झुकविले. अण्णांची मागणी मान्य झाली. अण्णांच्या सक्रिय सामजिक चळवळीच्या जीवनातला हा पहिला प्रसंग होता. सत्याग्रहाच्या आणि अहिंसेच्या मार्गाच्या लढ्याने अण्णांना पहिल्यांदाच मोठे यश मिळविता आले होते. उपोषण केले, प्रशासन झुकले आणि शाळेला मान्यता मिळाली. 'नापासांची शाळा' म्हणून ही शाळा प्रसिद्ध आहे.

महाराष्ट्र सरकारतर्फे राबविल्या जाणाऱ्या वीस कलमी कार्यक्रमाची अंमलबजावणी होण्याकरिता राळेगण सिद्धी येथील संत यादवबाबा मंदिरात अण्णांचे दुसरे यशस्वी उपोषण ७ -८ जून १९८३ साली झाले. ग्राम विकास योजना अंमलात आणत असताना सरकारी अधिकाऱ्यांची टाळाटाळ आणि निवडणूक यांच्या विरोधातील हे आंदोलनही यशस्वी झाले. दोषी अधिकाऱ्यांवर कारवाई करण्यात आली. ग्राम विकास योजनांच्या मंजुरीबद्दल जिल्हा परिषदेच्या मुख्य अधिकाऱ्यांनी लिखित आश्वासन दिले.उपोषण केले. याचा परिणाम म्हणून ग्रामविकासात सरकारचा सहभाग मोठ्या प्रमाणात वाढला.

अण्णांनी तिसरे उपोषण २० ते २४ फेब्रुवारी १९८९ या काळात केले होते. हे उपोषण शेतकऱ्यांकरिता होते. गावाला पाणी पुरवठा करण्याचे धोरण व व ठिबक सिंचन अनुदान धोरण यांत फार त्रुटी होत्या. त्या त्रुटी दूर करण्यासाठी हे उपोषण होते. सरकार पुन्हा झुकले ४ कोटी रुपये मान्य करत सिंचन योजनांना मंजुरी देण्यात आली.

चौथे आंदोलन अण्णांना पुढील ९ महिन्यातच पुन्हा पुकारावे लागले. शेतकऱ्यांना सिंचनासाठी वीज पुरवठा मिळवून देण्यासाठीच्या प्रश्नासाठी २० ते २८ नोव्हेंबर या दरम्यान १९८९ मध्ये ते पुकारण्यात आले होते. हे उपोषण ९ दिवस चालले. अखेरीस सरकारवर दवाव वाढला. तत्कालीन मुख्यमंत्री शरद पवारांनी लिखित आश्वासन दिले. वीज पुरवठ्यासाठी २५० केव्हीच्या लाईन आणि इतर सुविधांसाठी ५ कोटी रुपये मंजूर झाले. दरम्यानच्या काळात अण्णांच्या कामाला राज्य आणि राष्ट्रीय पातळीवर ओळख मिळू लागली होती.

पाचवे उपोषण : सन १९९४ साली अण्णांनी वन विभागातील योजनामधील भ्रष्टाचाराच्या विरोधात आंदोलन करण्याच्या निर्णय घेतला. सरकारशी अनेक वेळा संपर्क करुनही सरकारकडून कोणतही उत्तर मिळत नव्हते. अण्णाचे हे भ्रष्टाचारविरोधातील पहिले उपोषण. महाराष्ट्र दिनी म्हणजे १ मे रोजी या उपोषणाला सुरुवात झाली.हे उपोषण ६ दिवस चालले. १४ भ्रष्ट अधिकाऱ्यांपैकी ४ अधिकाऱ्यांना सरकारने निलंबित केले. दहा अधिकाऱ्याची चौकशी करून कारवाई करू असे आश्वासन मिळाले.

पुढील ६ वे उपोषण अण्णांनी १९९६ साली केले. त्यातही त्यांना यश आले. राज्यातील शिवसेना-भाजपा युती-सरकारमधील भ्रष्ट मंत्र्यांच्या विरोधात ते करण्यात आले. २० नोव्हेंबर १९९६ रोजी त्यांनी उपोषणाला सुरुवात केली होती. मंत्र्याविरोधातील आरोप असल्याने लढाई मोठी होती. त्यामुळे उपोषणाचा कालावधीही वाढणार होता. उपोषण १२ दिवस चालले. आतापर्यंतचे अण्णाचे हे सर्वात मोठे उपोषण होते. ३ डिसेंबर १९९६ ला युतीच्या दोन मंत्र्यांना राजीनामे द्यावे लागले. जलसंधारण मंत्री होते महादेव शिवणकर आणि पाणी पुरवठामंत्री शशिकांत सुतार.[संदर्भ हवा]

Co-Ordinator,
Internal Quality Assurance Cell
BMC's, College of Social Work
Chopda, Dist. Jalgaon

Principal
Bhagini Mandal Chopda Sanchalit
College of Social Work,Chopda

अण्णांनी १९९७ सालीसुद्धा उपोषण केले.यावेळीही युती सरकारमधील भ्रष्टाचाराचाच मुद्दा होता. अण्णांच्या निशाण्यावर होते यावेळी युती सरकारमधील समाज कल्याणमंत्री बबनराव घोलप. उपोषण १० दिवस चालले. घोलपाना राजीनामा द्यावा लागला तर १८ अधिकाऱ्यांना निलंबित करण्यात आले.

अण्णानी थेट मंत्र्यांविरोधात सुरु केलेली लढाई साहजिकच अडचणींना आमंत्रण देणारी होती. घोलप न्यायालयात गेले होते. न्यायालयात अण्णा घोलपावरील आरोप सिद्ध करू शकले नाहीत आणि अब्रुनुकसानीच्या आरोपाखाली अण्णांना मॅजिस्ट्रेट कोर्टाने तीन महिन्यांची साधी कैद दिली होती. याच्याही विरोधात अण्णांनी ९ ते १८ आगस्ट १९९९ दरम्यान १० दिवसाचे उपोषण केले. त्याच वेळी पाच हजार रुपयांच्या बॉंडवर सोडून देण्याची अटही कोर्टाने घातली होती. ती सवलत नाकारून हजारे यांनी तुरुंगात जाणे पसंत केले होते. मात्र नंतर राज्य सरकारने त्यांना स्वतःच्या अधिकारात तुरुंगातून मुक्त केले. पुढे अपिलात सेशन्स कोर्टाने अण्णांना निर्दोष ठरवले. १९९९ साली झालेल्या विधासभेच्या निवडणुकांमधे शिवसेना-भारतीय जनता पक्षाचा पराभव झाला, आणि बबनराव घोलप पुन्हा मंत्री होऊ शकले नाहीत.

<u>उपोषणाची ९ वी वेळ[संपादन]</u>

सन २००३ - ९ दिवसाचे उपोषण राज्यात कॉंग्रेस-राष्ट्रवादी कॉंग्रेस या आघाडीचे सरकार होते. हे उपोषण माहितीच्या अधिकारासाठी होते. ९ ओगस्ट या क्रांतिदिनाच्या दिवशी या आंदोलनाला सुरुवात झाली. सरकारने माहितीचा अधिकार दिला. अण्णांचे उपोषण यशस्वी झाले.

माहितीचा अधिकार तर कायद्याने मिळाला मात्र तो अधिकाऱ्याच्या लालफितीत अडकला. सरकारी अधिकारी अडवणूक करू लागले. अण्णांनी पुन्हा उपोषणाचं अस्त्र उगारले. १० वे उपोषण। मागण्या होत्या माहिती अधिकाराची योग्य अमलबजावणी करणे. दफ्तर दिरंगाईला लगाम लावणे आणि बदलीचा कायदा आणणे. ९ फेब्रुवारी २००४ साली सुरू झालेले हे उपोषण ९ दिवस चालले. सरकारने अण्णाच्या मागण्या मान्य केल्या, बदल्यांचा आणि दफ्तर दिरंगाईचा कायदा आला . अण्णांचं ११ वे उपोषण १० व्या उपोषणाच्या पुढचे पाऊल होते. माहिती अधिकाराच्या माध्यमातून अण्णांना समाजात जागरूकता आणायची होती. केंद्र सरकारने माहिती अधिकाराच्या कायद्यात सुधारणा करण्याचा घाट घातला होता. त्यामुळे महिती अधिकाराचा कायदा कमकुवत होणार होता अण्णांनी आळंदीला ९ ओगस्ट(साल?) रोजी उपोषणाला सुरुवात, अण्णांना माहिती अधिकार कायद्यातल्या सुधारणा मान्य नव्हत्या. ११ दिवस हे उपोषण चालले. सरकारने मागणी मान्य केली. अण्णांच्या उपोषणाला मिळालेले हे ११ वे यश.

साल २००६ मध्ये राळेगणसिद्धी इथे अण्णांच्या १२ व्या उपोषणाला सुरुवात झाली, हे उपोषण माजी न्यायमूर्ती पी बी सावंत आयोगाने दिलेल्या अहवालाच्या अंमलबजावणीसाठी होते. त्यात दोषी ठरवलेल्या मंत्र्यावर सरकारने कारवाई करावी या मागणीसाठी होते. पी बी सावंतानी अण्णांसह ३ मंत्र्यांना दोषी ठरवले होते, मात्र सरकारतर्फे या मंत्र्यांविरोधात कोणतीही कारवाई होत नव्हती. सुरेश जैन, पद्मसिंह पाटील आणि नवाब मालिक यांना मंत्रिपदे गमवावी लागली होती, मात्र या मंत्र्यांवर न्यायालयीन कारवाई मात्र होत नव्हती. सरकारने अण्णांना कारवाईचे आश्वासन दिले. अण्णांनी उपोषण मागे घेतले.

हजारे यांनी माजी मंत्री सुरेश जैन यांच्यावर केलेल्या भ्रष्टाचाराच्या आरोपामुळे त्यांच्याविरुद्ध जैन यांनी बदनामीचा खटला भरला होता. हजारे यांनीसुद्धा जैन यांनी केलेल्या आरोपांची दखल घेऊन

IQAC
BMC's College of Social Work, Chopda

Co-Ordinator,
Internal Quality Assurance Cell
BMC's, College of Social Work
Chopda, Dist. Jalgaon

Principal
Bhagini Mandal Chopda Sanchalit
College of Social Work, Chopda

त्यांच्यावर बदनामीचा खटला भरला होता.या आंदोलनात केजरीवाल हे सुद्धा सहभागी होते.आज ते दिल्ली चे मुख्यमंत्री आहेत.

खटला मागे[संपादन]

अण्णांनी सुरेश जैन यांच्यासंबंधी भ्रष्टाचाराच्या चौकशीची मागणी केल्यानंतर ९ आणि १० मे २००३ रोजी सुरेश जैन यांनी पत्रकार परिषद घेऊन अण्णांवर आरोप केले होते. त्यानंतर २४ जून २००३ रोजी अण्णांनी पुणे येथील प्रथम वर्ग न्यायालयात बदनामीचा खटला दाखल केला होता. गेले १३ वर्षे या खटल्याचे कामकाज सुरू होते. जैन यांनी पत्रकार परिषदेत केलेल्या आरोपांसंबंधी ६ पत्रकारांची साक्ष झाल्यानंतर प्रथमदर्शनी सुरेश जैन यांनी अण्णांची बदनामी केल्याचे सिद्ध होत असल्याचे २१ मार्च २०१३ रोजी न्यायालयाने म्हटले होते. त्यामुळे या खटल्याच्या अंतिम व महत्त्वाच्या टप्प्यातील कामकाज आता (२०१६ साली) सुरू होणार होते.

या संदर्भात अण्णांनी भूमिका स्पष्ट करताना सांगितले की, 'सुरेश जैन यांच्यासंबंधी भ्रष्टाचाराची चौकशी करण्याची विनंती मी सुमारे १३ वर्षांपूर्वी राज्य सरकारला केली होती. त्यानुसार सरकारतर्फे चौकशी होऊन जैन यांच्यावर आरोप निश्चित करण्यात आल्याने ते गेल्या ४ वर्षांपासून कारागृहात आहेत. तसेच सर्वोच्च न्यायालयाकडून आरोपीचा जामीन अर्ज वेळोवेळी फेटाळण्यात आला असून, खटला चालविण्याचे आदेश देण्यात आलेले आहेत. अशा परिस्थितीत वयोवृद्ध झालेले आरोपी जैन हे कारागृहातून बाहेर येण्याची शक्यता दिसत नाही. शिवाय जैन यांनी माझ्या विरोधात जळगाव न्यायालयात बदनामीचा खटला दाखल केला होता. तो खटला जैन यांनी स्वतःहून काढून घेतलेला आहे. त्यामुळे सध्या जैन यांची माझ्या विरोधात कोणतीही तक्रार नाही. सध्या माझे वय ७८ वर्षे असून वयोमानपरत्वे अधिकचा प्रवास किंवा धावपळ न करण्याचा सल्ला डॉक्टरांनी दिलेला आहे. तसेच राळेगणसिद्धी येथे सातत्याने भेटीसाठी येणारे अभ्यागत व इतर कामांमुळे सदर खटल्याच्या कामासाठी वेळ देणे मला अडचणीचे होत आहे.

'अशा परिस्थितीत सुमारे १३ वर्षांपूर्वी आरोपी जैन यांनी माझ्या विरोधात केलेले बेछूट आरोप आणि त्यानंतरच्या घडामोडी पाहता आरोपी जैन यांना न्याय व्यवस्थेकडून योग्य ते प्रायश्चित्त मिळत आहे, अशी माझी धारणा झालेली आहे. आरोपी जैन यांच्याशी माझे कोणतेही वैयक्तिक भांडण किंवा सूडभावना नाही. न्याय व्यवस्थेवर माझा पूर्ण विश्वास आहे. त्यामुळे केलेल्या भ्रष्टाचारासंबंधी जैन यांना न्यायव्यवस्थेकडून योग्य ते शासन होईलच, असा आम्हाला विश्वास आहे', असे अण्णा हजारे यांनी म्हटले आहे.

असे निवेदन करून जळगाव घरकुल योजनेतील भ्रष्टाचार प्रकरणातील आरोपी राज्याचे माजी मंत्री सुरेश जैन यांच्या विरोधात पुणे येथील प्रथम वर्ग न्यायालयात सुरु असलेला बदनामीचा खटला अण्णा हजारे यांनी ५ मे २०१६ रोजी मागे घेतला. यासंबंधी अण्णांनी केलेला विनंती अर्ज न्यायालयाकडून मंजूर करण्यात आला.

१३व्या उपोषणाचे फलित[संपादन]

अण्णाच्या १२ व्या उपोषणाने भ्रष्ट मंत्र्यावर कारवाईचे आश्वासन तर मिळाले, मात्र त्यानंतर अण्णांना जीवे मारण्यासाठी ३० लाखांची सुपारी देण्यात आली. ही सुपारी खासदार पद्मसिंह पाटील यांनी दिली असा अण्णांचे म्हणणे होते. पद्मसिंह पाटलांवर कारवाई होत नव्हती. अखेरीस सरकारने गुन्हा नोंदवला. पद्मसिंह पाटलांना कैदेत जावे लागले. अण्णांच्या सत्याग्रहाला, उपोषणाला मिळालेले १३ वे यश होते.

BMC's, College of Social Work, Chopda
IQAC

Co-Ordinator,
Internal Quality Assurance Cell
BMC's, College of Social Work
Chopda, Dist. Jalgaon

Principal
Bhagini Mandal Chopda Sanchalit
College of Social Work,Chopda

साल २०१० अण्णांनी १४ वे उपोषण केले ते सहकार चळवळीतल्या भ्रष्टाचाराच्या विरोधात, सहकार कायद्यात आमूलाग्र बदल करावे या मागणीसाठी,. ठेवीदारांना ठेवी परत मिळाव्या यासाठी. १६ ते २० मार्च दरम्यान हे उपोषण झाले. सहकार कायदात सुधारणांची प्रक्रिया सुरू झाली. काही प्रमाणावर अण्णांना या उपोषणातही यश मिळाले .

आता वेळ होती अण्णांच्या १५ व्या उपोषणाची केंद्राला इशारा देऊनही सरकार जागे होत नव्हते, जनलोकपाल कायद्याच्या मंजुरीसाठी हे उपोषण होते, भ्रष्टाचाराच्या विरोधातले हे आंदोलन. साहजिकचं भ्रष्टाचाराने पोळलेल्या जनसामान्यांनी अण्णांना उत्स्फूर्त पाठिंबा दिला. ५ ते ९ एप्रिल २०११ रोजी हे उपोषण दिल्लीतल्या जंतर मंतर मैदानावर झाले. सरकारवर वाढलेल्या दबावाने सरकारनेनं अण्णांशी बोलणी सुरू केली. कायद्याच्या मसुद्यासाठी सरकारच्या ५ मंत्र्यासह अण्णा आणि त्यांच्या सिव्हिल सोसायटीच्या ५ सदस्यासह जॉइन्ट ड्राफ्ट कमिटी http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/ स्थापन झाली अण्णानी उपोषण मागे घेतले.

माहिती अधिकार[संपादन]

हजाऱ्यांनी माहितीच्या अधिकारासाठी आंदोलन केले. माहितीच्या अधिकार या विषयावर त्यांनी एक पुस्तक लिहिले आहे. या आंदोलनामुळे सरकारला माहितीचा अधिकार सर्वसामान्यांना देण्याचा कायदा संमत करावा लागला.

अण्णा हजारे

भ्रष्टाचारविरोधलोकपाल कायदा[संपादन]

दोन सप्टेंबर २०११ पर्यंत(म्हणजे एकूण पंधरा दिवस) उपोषणाला परवानगी देतानाच रामलीला मैदानाचा काही भाग आंदोलनासाठी, तर काही भाग वाहनतळ म्हणून वापरण्याची अटही यात मान्य करण्यात आली होती. प्रशासनातर्फे रामलीला मैदानावर साफसफाई केली गेली. जयप्रकाश नारायण पार्कसारख्या छोट्या जागेऐवजी रामलीला मैदानासारखी मोठी जागा अण्णांना आंदोलनासाठी मिळाली. जयप्रकाश नारायण पार्कमध्ये केवळ पाच हजार आंदोलकांनाच परवानगी दिली जाणार होती, रामलीला मैदानात जागा भरेल इतक्या आंदोलकांना सहभागी होण्याची परवानगी मिळाली. अण्णा हजारे यांच्या भ्रष्टाचारविरोधी आंदोलनाला पाठिंबा देण्यासाठी दिल्ली, चंदीगड, बंगळूर, चेन्नई, मुंबई, पुणे, कोलकता या शहरांमध्ये मोठ्या प्रमाणावर निदर्शने करण्यात आली. दिल्लीमध्ये जंतर-मंतर व इंडिया गेट परिसरात आंदोलकांची गर्दी झाली होती. तिहारच्या बाहेर कार्यकर्त्यांची गर्दी होती आणि ते अण्णा हजारे तुरुंगाबाहेर येण्याची वाट पाहत होते. विविध राज्यांमध्ये झालेल्या आंदोलनांत तरुणांचा मोठ्या प्रमाणावर सहभाग होता. देशभरात गावोगावी, शहरांमध्ये निदर्शने, मोर्चे, रॅली, 'कॅन्डल मार्च' काढून लहान मुलांपासून ते तरुण, महिला, विद्यार्थी, ज्येष्ठ नागरिक अशा समाजाच्या सर्व थरांतील घटकांनी अण्णांच्या आंदोलनाला भरभक्कम पाठिंबा व्यक्त केला होता.

नुकतेच २६ डिसेंबर २०११ रोजी मुंबई येथे त्यांनी दोन दिवसांचे उपोषण केले.

वाद आणि टीका[संपादन]

अण्णा हजारे यांनी तत्कालीन समाजकल्याणमंत्री बबनराव घोलप यांची बदनामी केल्याच्या आरोपावरून मुंबई न्यायालयाकडून तीन महिने साध्या कैदेची शिक्षा झाली होती ती नंतर रद्द झाली. [(बदनामीचे खटले- सुरेशचंद्र वैद्य (म.टा. ५ ऑक्टो.२००८)] [१५]

प्रकाशित साहित्य[संपादन]

Co-Ordinator,
Internal Quality Assurance Cell
BMC's, College of Social Work
Chopda, Dist. Jalgaon

Principal

IQAC BMC's, College of Social Work, Chopda

अण्णा हजारे (मूळ हिंदी - जननायक अण्णा हजारे, लेखक : प्रदीप ठाकूर आणि पूजा राणा; मराठी अनुवाद : धनंजय बिजले) (मेहता प्रकाशन)

कर्मयोगी अण्णा हजारे का गांव (हिंदी, लेखक : हो.वे. शेषाद्रि (लोकहित प्रकाशन)

जनहितपाल अण्णा हजारे (लेखक : लक्ष्मीकांत कलमुर्गे)

माझे गाव माझे तीर्थ (लेखक : अण्णा हजारे)

युगपुरुष अण्णा हजारे (लेखक : के. डी. पवार (अखिलेश प्रकाशन)

लढा लोकपालचा, उद्रेक आम आदमीचा (लेखक : धनंजय बिजले)

वाट ही संघर्षाची - आत्मकथन (संपादन : शाम भालेराव, सिग्नेट पब्लिकेशन्स (२९-१०-२००७). हिंदी अनुवाद - संघर्ष भरा रास्ता

पुरस्कार[संपादन]

पुरस्काराचे वर्ष	पुरस्काराचे नाव	पुरस्कार देणारी संस्था
२००७	जिट गिल मेमोरिअल अवॉर्ड	वर्ल्ड बँक
२००५	मानद डॉक्टरेट	गांधीग्राम रूरल युनिवेर्सिटी
२००३	इंटिग्रिटी पुरस्कार	ट्रान्सपरन्सी इंटरनॅशनल
१९९८	केअर इंटरनॅशनल पुरस्कार	केअर (संस्था)
१९९७	महावीर पुरस्कार	
१९९६	शिरोमणी पुरस्कार	
१९९२	पद्मभूषण	राष्ट्रपती
१९९०	पद्मश्री	राष्ट्रपती
१९८९	कृषिभूषण पुरस्कार	महाराष्ट्र सरकार
१९८६	इंदिरा प्रियदर्शिनी वृक्षमित्र पुरस्कार	भारत सरकार
२०१५	मोहन धारिया राष्ट्रनिर्माण पुरस्कार	वनराई फाउंडेशन

लष्करात असताना पाच पदके

संदर्भ[संपादन]

खरेखुरे (लेखसंग्रह), युनिक फीचर्स, २००६, संपादक सुहास कुलकर्णी, 'अण्णा हजारे' (लेख), लेखक मल्हार अरणकल्ले, पाने ५८ ते ६५

^ "अण्णा हजारे : आत्महत्येचे विचार ते जनलोकपाल - एक प्रवास". १७ एप्रिल, २०१२ रोजी पाहिले. १९६३पासून सैन्यात वाहनचालक म्हणून अण्णांनी काम करायला सुरुवात केली. |ॲक्सेसदिनांक= मधील दिनांक मूल्ये तपासा (सहाय्य)

^ "जननायक अण्णा हजारे". Archived from the original on २५ ऑगस्ट २०१४. १७ एप्रिल, २०१२ रोजी पाहिले. १९६३ साली सैन्यदलात वाहनचालक म्हणून १५ वर्षे सेवा. |ॲक्सेसदिनांक= मधील दिनांक मूल्ये तपासा (सहाय्य)

^ "पद्मभूषण अॅवॉर्डीज (पद्मभूषण पुरस्कारविजेते)" (इंग्रजी भाषेत). Archived from the original on २५ ऑगस्ट २०१४.

^ एक्सप्रेस न्यूज सर्व्हिस. "Lokpal Bill: Team Anna, govt fight hard today for consensus" (इंग्रजी भाषेत). नवी दिल्ली. १५ जून २०११ रोजी पाहिले.

□ यावर जा a b Ghosh, Avijit. "I was re-born in the battlefield of Khem Karan". टाइम्स

Co-Ordinator,
Internal Quality Assurance Cell
BMC's, College of Social Work
Chopda, Dist. Jalgaon

Principal
Bhagini Mandal Chopda Sanchalit
College of Social Work, Chopda

ऑफ इंडिया. १७ एप्रिल २०११ रोजी पाहिले.
□ यावर जा a b Trishna Satpathy,, Aasha Kapur Mehta. "Escaping poverty: the Ralegan Siddhi case (इंग्रजी मजकूर)" (इंग्रजी भाषेत) (119). हैदराबाद. ISSN 978-1-906433-20-8 Check |issn= value (सहाय्य). 14 June 2011 रोजी पाहिले.
^ "From driver to driving force (इंग्रजी मजकूर)". द हिंदू. चेन्नई,भारत. ११ एप्रिल २०११ रोजी पाहिले.
□ यावर जा a b "Inspiring Indians » Anna Hazare" (इंग्रजी भाषेत). Archived from the original on २५ ऑगस्ट २०१४. 14 June 2011 रोजी पाहिले.
^ Gosling, David L. Religion and ecology in India and Southeast Asia (इंग्रजी भाषेत). London. pp. 64–6. ISBN 0-415-24031-X.
^ "Anna Hazare: The Man and His Philosophy (इंग्रजी मजकूर)". १७/०८/२०११ रोजी पाहिले. |□क्सेसदिनांक= मधील दिनांक मूल्ये तपासा (सहाय्य)
^ "Anna Hazare: The man who can't be ignored (इंग्रजी मजकूर)". The Times of India. 7 April 2011.
^ Seabrook, Jeremy. Victims of Development: Resistance and Alternatives (इंग्रजी मजकूर). लंडन. pp. 109–17. ISBN 0-86091-385-6.
^ "Who is Anna Hazare? (इंग्रजी मजकूर)". 2011-08-17 रोजी पाहिले.
^ राजीवलोचन, मिता. "Gramvikas in Ralegan Siddhi (इंग्रजी मजकूर)" (इंग्रजी भाषेत). ११ जुलै २०११ रोजी पाहिले.
^ http://maharashtratimes.indiatimes.com/articleshow/msid-3561128,prtpage-1.cms

बाह्य दुवे[संपादन]
Commons-logo.svg
विकिमीडिया कॉमन्सवर
अण्णा हजारे
संबंधित संचिका आहेत
अण्णा हजारे यांचा अल्पपरिचय (मराठी मजकूर)
Anna Hazare (इंग्लिश मजकूर)

Co-Ordinator,
Internal Quality Assurance Cell
BMC's, College of Social Work
Chopda, Dist. Jalgaon

Principal
Bhagini Mandal Chopda Sanchalit
College of Social Work,Chopda

2019-20 2.5.2

भगिनी मंडळ संचलीत समाजकार्य महाविद्यालय,

॥ सरस्वती रक्षति: रत्री रक्षति ॥

चोपडा. जि. जळगाव

विद्यार्थ्याचे नांव	:-	श्यामसिंग ममराज राठोड
विषय	:-	ग्रामीण समाजची उद्दिष्टे.
वर्ग	:-	एम. एस. डब्लु., वर्ष द्वितीय
सन	:-	२०१९-२०२०.
मार्गदर्शकाचे नाव	:-	प्रो. नरसिंग वळवी.

Co-Ordinator,
Internal Quality Assurance Cell
BMC's, College of Social Work
Chopda, Dist. Jalgaon

Principal
Bhagini Mandal Chopda Sanchalit
College of Social Work, Chopda

१.२ उद्दिष्टे :

या घटकाचा अभ्यास केल्यानंतर तुम्हास -

- ग्रामीण समाज ही संकल्पना स्पष्ट करता येईल.
- ग्रामीण-नागर समाजातील भेद (फरक) सांगता येतील.
- ग्रामीण-नागर सातत्य ही संकल्पना समजावून घेता येईल.
- ग्रामनगरवाद ही संकल्पना विशद करता येईल.

१.३ विषय विवेचन (Presentation of Subject Matter)

ग्रामीण समाजातील कांही महत्त्वाच्या संकल्पना समजावून घेण्यासाठी या पहिल्या अध्ययन घटकाचे चार भाग पाडलेले आहेत. पहिल्या भागात ग्रामीण समाजाची व्याख्या व वैशिष्ट्ये यांचे विवेचन करणताय येईल. दुसऱ्या भागात ग्रामीण-नागर समाजातील भेद विशद केले जातील. तिसऱ्या भागात ग्रामीण-नागर सातत्य ही संकल्पना स्पष्ट केली जाईल. तर शेवटच्या चौथ्या विभागात ग्रामनगरवाद ही संकल्पना स्पष्ट केली जाईल.

१.३.१ ग्रामीण समाज (Rural Society)

ग्रामीण समाज ही ग्रामीण समाजाच्या अभ्यासातील केंद्रीय संकल्पना आहे. साधारणपणे जे नगर किंवा शहर नाही त्यास खेडे किंवा गाव मानले जाते. जेथे कमी लोकसंख्या असून शेती हा मुख्य व्यवसाय असतो. त्यास ग्रामीण समाज असे म्हणतात. तथापि एवढ्यावरून ग्रामीण समाज म्हणजे काय हे लक्षात येत नाही. त्यासाठी ग्रामीण समाजाच्या म्हणजेच खेड्याच्या कांही व्याख्या अभ्यासणे उचित ठरते.

१) **प्रा. चंद्रकांत खंडागळे :** ग्रामीण समाज म्हणजे सापेक्षतः लघु आकाराच्या भूप्रदेशातील अशी मानवी वसाहत की जिच्यामध्ये लोकसंख्येची घनता कमी असून प्राथमिक संबंधाचे प्राबल्य असते आणि मुख्यतः कृषीप्रधान असे आर्थिक, सामाजिक व सांस्कृतिक जीवन आढळते.

२) **पुराणातील व्याख्या :** त्रि. ना. अत्रे यांनी 'गावगाडा' या त्यांच्या ग्रंथात पुराणातील खेड्याची पुढील व्याख्या नमूद केलेली आहे. ''तिच्याभोवती कीर्दसार-वहितीला योग्य-जमीन आहे व जिच्यामध्ये मातब्बर शेतकरी व पुष्कळसे मजूर आहेत. अशा वसाहतीस ग्राम असे म्हणतात.

३) **त्रि. ना. अत्रे :** यांनी 'गावगाडा' या ग्रंथात खेड्याची पुढीलप्रमाणे व्याख्या दिलेली आहे, ''खेडणे म्हणजे जमीन कसणे व खेडूत म्हणजे जमीन कसणारा. तेव्हा खेडूतांची जी वस्ती ते खेडे. ज्यामध्ये प्रधान धंदा शेती व भरण्याची वस्ती शेतकऱ्यांची असते. त्या गावाला खेडे किंवा गावढे म्हणतात. आणि तद्व्यतिरिक्त गावांना शहर मानतात.

४) **राधाकमल मुखर्जी :** खेडे म्हणजे असा मानवी समूह की ज्याच्या ठिकाणी सापेक्ष अशी सांस्कृतिक व सामाजिक साम्ये आढळतात, ज्याचे स्वरूप अनौपचारिक व प्राथमिक समूहासारखे असते. तेथे लोकसंख्येची घनता कमी असून शेती हाच प्रमुख व्यवसाय असतो.

Co-Ordinator,
Internal Quality Assurance Cell
BMC's, College of Social Work
Chopda, Dist. Jalgaon

Principal
Bhagini Mandal Chopda Sanchalit
College of Social Work, Chopda

ग्रामीण समाजाची वैशिष्ट्ये

१) सजातीय समाज (Homogeneous Society) : ग्रामीण समाज हा सजातीय स्वरूपाचा समाज असतो. ग्रामीण समाजात वेगवेगळ्या धर्मांचे, जातीजमातीचे, वर्गाचे लोक रहात असले तरी त्यांचे जीवन प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्षपणे शेती व्यवसायावर आधारलेले असल्याने त्या सर्वांची मानसिकता व जीवन पद्धती बऱ्याच प्रमाणात एकसारखी असते. त्यांचे विचारआचार, रूढीपरंपरा, सणउत्सव, वेषभूषा व केशभूषा, सवयी श्रद्धा, मूल्ये, भोजनपद्धती इत्यादी बाबी बहुतांशी एकसारख्या (समान) असतात. त्यामुळे ग्रामीण समाजात सजातियता मोठ्या प्रमाणावर दिसून येते.

२) शेतीप्रधानता : शेती हा ग्रामीण समाजाचा मुख्य व्यवसाय असतो. तेथील बिगरशेती व्यवसायही (उदा. पशुपालन, दुग्धव्यवसाय, मधुमक्षिका-पालन, रेशमी किड्यांची पैदास, शेती अवजारांची निर्मिती इ.) शेतीशी संबंधित व शेतीला पूरक असेच असतात. म्हणूनच खेडूत व शेतकरी तसेच ग्रामीण समाज व शेती किंवा कृषक समाज हे शब्द समानअर्थी वापरले जातात. शेती व्यवसायात जमीन हे संपत्ती निर्मितीचे मुख्य साधन मानले जाते. त्यामुळे जमीन असणाऱ्या व्यक्तींना प्रतिष्ठा मिळते. परिणामी जमीनीवर आपला मालकीहक्क कायम राहण्यासाठी प्रयत्न केले जातात. आणि जमीन नसणारे लोकही जमीनधारक होण्याचे ध्येय बाळगतात.

शेती व्यवसायाच्या ग्रामीण समाजाच्या सामाजिक व सांस्कृतिक जीवनावर मोठा प्रभाव आढळतो. तेथील लोकांच्या सामाजिक आंतरक्रिया व सामाजिक संबंध, रीतीरिवाज, परंपरा, श्रद्धा, मूल्ये, विविध कला, सणसमारंभ, पोषाख, खाण्यापिण्याच्या सवयी, घरातील सामानसुमान इत्यादींवर शेती व्यवसायाची छाप पडलेली दिसते. तसेच तेथील लोकांच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या व सामूहिक जीवनाच्या जडणघडणीत शेती व्यवसायाचा मोठा वाटा असतो. त्यामुळेच शेतीप्रधानता हे ग्रामीण समाजाचे महत्त्वाचे वैशिष्ट्य ठरते.

३) विशेषीकरणाचा अभाव : ग्रामीण समाजात विशेषीकरण आढळत नाही. म्हणजे तेथील लोक कोणतेतरी एकच एक विशिष्ट कार्य करीत नाहीत. कारण शेती करणाऱ्या व्यक्तीस नांगरणी, पेरणी, कोळपणी, भांगलणी, पिकास पाणी पाजणे, खत घालणे, कापणी करणे मळणी करणे, इत्यादी विविध प्रकारची कामे करावी लागतात. त्याचबरोबर त्यांना शेतीशी संबंधित असणाऱ्या इतर क्रिया-प्रक्रियेंचेही थोडेफार ज्ञान असते. शेतकरी कुटुंबातील स्त्रिया व मुले यांनाही शेतीकामाची माहिती असते व ते शेतीतील कामास हातभार लावीत असतात. त्यामुळे ग्रामीण समाजात विशेषकरण आढळत नाही.

४) निसर्गाचा प्रभाव : ग्रामीण समाजावर निसर्गाचा मोठा प्रभाव असतो. शेती व्यवसायामुळे ग्रामीण लोकांचा निसर्गातील हवा, पाणी, ऊन, वारा, माती, पशुपक्षी, वनस्पती इ. घटकांशी नित्य व घनिष्ठ संबंध येतो. त्यांचा उदरनिर्वाह निसर्गावर अवलंबून असल्याने ते निसर्गशक्तीचा उपयोग करून घेत असतात. परंतु निसर्गशक्तीच्या स्वरूपाचे यथार्थ ज्ञान त्यांना असते नसते. त्यामुळे ते निसर्गशक्तीवर पुरेसे नियंत्रण ठेवू शकत नाहीत. म्हणून ते निसर्गशक्तींना शरण जातात. त्यांना देवदेवता मानू लागतात. (उ. वायुदेवता, जलदेवता इ.) त्यांना प्रसन्न ठेवण्यासाठी त्यांची पुजाअर्चा करतात. त्यामुळेच ग्रामीण लोक धर्मश्रद्धा, कर्मकांड, रूढी परंपरा यांना अधिक महत्त्व देतात. थोडक्यात ग्रामीण लोक आपल्या गरजापुर्तीसाठी निसर्गावर अवलंबून असल्याने त्यांची निसर्गाधिनता वाढते व ते दैववादी बनतात. ग्रामीण लोकांच्या सामाजिक आंतरक्रिया व सामाजिक संबंध तसेच सांस्कृतिक जीवन यावर मोठा प्रभाव असतो.

IQAC
Co-Ordinator,
Internal Quality Assurance Cell
BMC's, College of Social Work
Chopda, Dist. Jalgaon

Principal
Bhagini Mandal Chopda Sanchalit
College of Social Work, Chopda

BMC's, College of Social Work Chopda
IQAC

५) **लहान आकारमान :** नागर समाजाच्या तुलनेत ग्रामीण समाजाचे आकारमान लहान असते. शेती व्यवसायासाठी अधिक जमीन लागत असल्याने समाजाचे राहण्यासाठी कमी जागा वापरावी लागते. साहजिकच ग्रामीण समाजातील लोकांच्या वसतिस्थानाची जागा लहान आकाराची असते. तसेच नगराच्या तुलनेत तेथील लोकसंख्येचे प्रमाण व घनताही कमी असते.

६) **कुटुंब प्रभाव :** ग्रामीण समाजावर कुटुंब या सामाजिक समूहाचा मोठा प्रभाव असतो. नागर समुदायाप्रमाणे ग्रामीण समाजात ऐच्छिक मंडळे फारसी नसल्याने व्यक्तीच्या बहुतेक सर्वच गरजा पूर्ण करण्याचे काम कुटुंबालाच करावे लागते. व्यक्तीचे जीवन पुष्कळ अंशी कुटुंबातच व्यतीत होत असल्याने कुटुंबातील व्यक्तींमध्ये परस्पर प्रेम व सहकार्य मोठ्या प्रमाणावर असते. व्यक्तीच्या सर्व क्षेत्रातील वर्तनाचे नियंत्रणही कुटुंबच करीत असते. व्यक्तीचा सामाजिक दर्जा तिच्या कुटुंबावरूनच ठरविला जातो. साधारणपणे मालमत्ता ही भिन्न मालकीची नसते. तर कुटुंबाच्या मालकीची असते. कुटुंब हाच उत्पादनाचा व उपभोगाचा घटक असतो. कुटुंबाच्या काही परंपरा व कुलाचार असतात व त्यांचे पालन व्यक्ती निष्ठेने करीत असतात. अशा प्रकारे ग्रामीण समाजात कुटुंबाचा प्रभाव सर्वत्र आढळतो.

७) **प्राथमिक संबंधाचे प्राबल्य :** ग्रामीण समाजात प्राथमिक संबंधाचे प्राबल्य असते. लहान आकार व कमी लोकसंख्या यामुळे ग्रामीण समुदायातील सर्वच व्यक्तींमध्ये समोरासमोरचा नित्य व घनिष्ठ असा संपर्क असतो. सर्वजण एकमेकांना नावानिशी ओळखत असतात. त्यामुळे त्यांच्यातील संबंधात निकटतेचे, आपलेपणाचे व सहकार्याचे प्रमाण जास्त असते. त्याचबरोबर व्यक्तीचा बहुतेक वेळ कुटुंब, मित्रपरिवार, शेजार अशा प्राथमिक समूहात व्यतीत होत असल्याने त्या सर्वांमध्ये घनिष्ठ संबंध प्रस्थापित होतात. त्यामुळे ग्रामीण समाजास प्राथमिक समूहाचे स्वरूप प्राप्त होते आणि तेथील व्यक्तींमध्ये प्राथमिक संबंधाचे प्रमाण जास्त आढळते.

८) **साधे जीवन :** ग्रामीण समाजातील लोकांचे जीवन साधे असते. शेती हा प्रमुख व्यवसाय फारसा फायदेशीर असत नाही. विशेषतः छोट्या शेतकऱ्यांचा शेती व्यवसाय हा नेहमीच तोट्यात असतो. त्यामुळे त्यांना गरजापूर्तीसाठी सतत कर्ज काढावे लागते. भूमिहीन लोकांना इतरांच्या शेतात फक्त हंगामात रोजगार मिळतो. इतरवेळी बेकार रहावे लागते. त्यामुळे शेतकरी तसेच शेतमजूर यांना काटकसरी व्हावे लागते व साधे जीवन अनुसरावे लागते. नागर समाजातील लोकांप्रमाणे त्यांना दिखाऊपणाच्या किंवा चैनीच्या वस्तूंवर खर्च करणे परवडणारे नसते व त्याची त्यांना गरजही वाटत नाही. त्यांचे उत्पन्न हे अपुरे तसेच अनिश्चित असते. म्हणून ते मूलभूत गरजा भागविण्यासच प्राधान्य देतात व दुय्यम किंवा चैनीच्या गरजांकडे दुर्लक्ष करतात. ग्रामीण समाजातील सर्व व्यक्ती एकमेकांना चांगल्याच ओळखत असल्याने त्यांना चैनीच्या वस्तू खरेदी करून स्वतःचा मोठेपणा मिरवण्याची गरज भासत नाही. त्यामुळे तेथील श्रीमंत लोक ही साधे जीवनच अधिक पसंत करतात.

वरील विवेचनावरून ग्रामीण समाज ही संकल्पना स्पष्ट होते.

१.३.२ ग्रामीण-नागर भेद (Rural-Urban dichotomy or differences)

ग्रामीण समाज व नागर समाज ह्या दोन्ही समाजांचे यथार्थ आकलन होण्यासाठी ह्या दोन्ही समाजातील भेद किंवा फरक समजावून घेणे गरजेचे ठरते.

प्रास्ताविक : समुदायाचे ग्रामीण समुदाय (गाव किंवा खेडे) व नागर समुदाय (नगर किंवा शहर) असे दोन प्रकार पडतात. त्यापैकी नागर समुदायाचा समग्र व पद्धतशीर अभ्यास नागर समाजशास्त्रात होतो. नागर समुदायाचे

Co-Ordinator,
Internal Quality Assurance Cell
BMC's, College of Social Work
Chopda, Dist. Jalgaon

Principal
Bhagini Mandal Chopda Sanchalit
College of Social Work, Chopda